

Samlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 134 2013

I distribution:
Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg

Göteborg: Lisbeth Larsson

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius

München: Annegret Heitmann

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Tartu: Daniel Sävborg

Uppsala: Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Jerry Määttä (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Svenska Akademien och Vetenskapsrådet

Bidrag till *Sammlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Sammlaren* är 15 juni 2014 och för recensioner 1 september 2014. *Sammlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Sammlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–33–2

ISSN 0348–6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2014

bröts alltså denna sedvana tämligen tvärt. Burman pekar på olika orsaker, framför allt "the specialization of vocational studies" och "the decline of an oral academic culture" (s 43), och framhåller apropå det sistnämnda, att tillbakagången faktiskt sammanföll med en stark uppbyggnad av biblioteksverksamheten vid nationerna.

Andra huvudkapitlet, "To orate among compatriots", ägnas åt den andra delen av nationernas retoriska insatser under äldre tid, det vill säga åt orationerna. Liksom i föregående kapitel blir det här inte bara fråga om historieskrivning, utan även om intressanta och upplysande analyser av bevarade texter. Men huvuddelen av materialet, särskilt inom kategorin orationer, har gått förlorat under tidens lopp – om det alls bevarades efter själva övnings-tillfället. "A couple of a dozen orations survive out of the thousands delivered at *landscape meetings*" (s 73), skriver Burman.

På analyserade exempel koncentrerar sig tredje huvudkapitlet, "The rhetoric of academic celebrations", som gör nedslag i en svit orationer från särskilda jubileumstillfällen inom den upsaliensiska universitetsvärlden under 1700-, 1800- och 1900-talen. Här ligger fokus inte längre på retorisk träning och nationernas insatser, utan på retorisk positionering: "how do old academic institutions handle their public approach? How is historical authority to be matched with tradition and with new societal values and situations?" (s 90) Burman undersöker här också studenternas roll i dessa sammanhang och visar, att den ingalunda var oväsentlig.

Med fjärde huvudkapitlet har Burman nått fram till de "debating societies" som uppstod från mitten av 1800-talet och som åtminstone i någon mån vidareförde arvet från nationernas retorikundervisning. Även här betonas ämnets vikt: diskussionssällskapen bör ha spelat en viss roll "in the preludes of modern Swedish political life" (s 10), hävdar Burman. Han studerar här den nationsövergripande "Föreningen för muntliga föredrag", men ägnar också en del plats åt de politiska (Verdandi, Heimdal) och disciplinbaserade studentföreningar som började uppstå vid denna tid. Kapitlet inleds med en genomgång av den politiska bakgrunden, liksom motsvarande sällskap i Storbritannien, USA och Tyskland vid samma tid. Därefter studeras hur man debatterade under olika tider och vilka ämnen man debatterade om, och här har Burman haft tillgång till källor som möjliggjort en omsorgsfull ämnesgenomgång av stort historiskt intresse. Sista avsnittet i kapitlet handlar om debatt-

sällskapens "decline and fall", som generellt sett inföll under 1950-talet.

I bokens korta avslutning begrundar Burman bland annat vad det var som fick studentnationerna att ägna sig åt de aktiviteter han studerat. Han påminner om att "[p]ersuasive communication has always been the core of university life", och understryker att det handlade om övningar som var viktiga demokratiskt sett. Därefter följer en slutkläm som jag inte kan avhålla mig från att citera: "All through history the students have solved their problems through decisions at the general assemblies, decisions preceded by the usual fixtures of democracy: negotiations, compromises, and arguing. The dream of eloquent and persuasive communication has thus always been at the heart of the matter."

Burmans forskning i de gamla upsaliensiska arkiven har resulterat i viktiga nya kunskaper om ännu en bortglömd aspekt av den retoriska utbildningen. Det är sannerligen vackert så!

Stina Hansson

Friedrich Kittler, *Nedskrivningssystem 1800/1900 (Aufschreibesysteme 1800/1900, 1985)* (Mediehistoriskt bibliotek, 6). Övers. Tommy Andersson. Förord av Tommy Andersson, Otto Fischer & Thomas Götselius. Glänta produktion. Göteborg 2012.

Inom svensk litteraturvetenskap har det faktum att litteraturen är ett medium bland andra kommit att uppmärksammas alltmer under det senaste decenniet. Med tanke på 2000-talets medialiserade och digitaliserade samhälle kan detta tyckas som en logisk utveckling. I en tid av kulturell och medial förändring ställs vi på nytt inför grundläggande frågor om mediernas funktion i våra liv.

Mediernas betydelse för människan har emellertid väckt intresse under lång tid. Redan Platon aktualiserar dem i dialoger som *Faidros* (ca 406 f.vt.), där skriften – den tidens nya medieteknologi – skärskådas med kritisk blick. I en mer näraliggande samtid, under 1900-talet, har den kanadensiske litteraturvetaren och medieteoretikern Marshall McLuhan länge varit en given referenspunkt i diskussionen om mediernas betydelse i och med sitt hävdande av att medier bör ses som förlängningar av våra kroppar. Det går inte, menar McLuhan, att i detta avseende skilja dansaren från dansen. Medierna är utifrån ett mcluhanskt per-

spektiv ofrånkomligen en integrerad del i att vara människa; ett perspektiv som kommer till uttryck även i till exempel Donna Haraways berömda cyborgmanifest från 1985.

Men tänk om det är precis tvärtom: att det är vi människor som är förlängningar av medierna. Att vi i någon mån är underkastade vår tids mediala situation, eller vår tids nedskrivningssystem, för att tala med den tyske mediehistorikern Friedrich Kittler. Det är en svindlande tanke som fått många att höja på ögonbrynen och ofta lite förhastat avfärda Kittler och andra mediehistoriskt och medicarkeologiskt intresserade som mediedeterminister och antihumanister som förläst sig på science fiction-litteratur eller sett *Matrix*-filmerna för många gånger.

Ett annat sätt att se på saken är att Kittler, och de som följt i hans spår, i sin grundhållning faktiskt är humanistiskt orienterade. Även om Kittler i sina skrifter ihärdigt dissekerar och utmanar den humanistiska traditionen kan han sägas söka svar på frågan om människans belägenhet i det moderna mediesamhället. Men då så att säga utifrån andra referensramar än de som varit gängse inom en rationalistiskt präglad humanistisk tradition. Kittlers fokus ligger inte heller på det som händer här och nu – om detta kan vi enligt honom inte säga någonting. Det är endast genom en nietzscheanskt inspirerad mediegenealogisk metod, genom att utifrån vår nutida situation blicka in i de förflutna medielandskapen och informationssystemen, som mediernas grundläggande roll för människan och kulturen blir möjlig att avtäcka.

Ett tidigt uttryck för det mediegenealogiska angreppssätt som blivit något av Kittlers signum, och senare kommit att präglat det medicarkeologiska forskningsfältet (se Jussi Parikkas *What is Media Archaeology?* (2012) för en översikt över det sistnämnda), återfinns i hans berömda och mycket inflytelserika undersökning av den västerländska, framförallt tyska, kulturen och litteraturen i *Aufschreibesysteme 1800/1900* från 1985. För första gången finns den nu i svensk översättning i tidskriften *Gläntas* skriftserie Mediehistoriskt bibliotek, vilket borde glädja alla som är det minsta intresserade av frågor rörande litteraturens medialitet och förhållandet mellan litteratur och andra medier.

Det ska dock påpekas att *Nedskrivningssystem 1800/1900*, som den svenska titeln lyder, på många sätt ställer sin läsare inför tålmodskrävande prövningar. Den tar tid att läsa. Man kan likna läsningen vid en bergsbestigningsexpedition, där det

gäller att ha med sig tillräckligt med proviant och hela tiden se var man sätter fötterna. Den läsare som är ihärdig och når toppen blir emellertid belönad med en mängd perspektiv och infallsvinklar på de teknologiska villkor under vilka vi läser, skriver och tänker.

Nedskrivningssystem 1800/1900 kan inte sägas vara lika direkt som exempelvis Kittlers kanske mest lästa och återopade studie, *Grammophon Film Typewriter* (1986), eller de essäer som på svenska finns samlade i *Maskinskrifter. Essäer om medier och litteratur* (2003). Detta beror inte enbart på de tvära kasten i resonemangen, de många outtalade fast ändå antydda referenserna och blinkningarna till olika teoretiska inriktningar och forsknings-traditioner, eller på att texten fördjupar sig i delar av den tyska litteraturhistorien som i stora stycken är okänd för den läsare som inte är specialintresserad av densamma. Det beror också på själva stilen, den så kallade Kittlertyskan, som utmärks av teknisk jargong och fackuttryck, men som översättaren Tommy Andersson fångar på ett alldeles strålande sätt.

Den säregna språkanvändningen kan sägas vara kongruent med Kittlers insisterande på att litteraturen är en informationskanal som likt andra medier innehåller brus och störningar, vilka inte sällan gör att meddelandet transformeras genom själva kommunikationsakten. Kittlertyskan går också i linje med Kittlers uppgörelse med den hermeneutiska traditionens insisterande på att humanvetenskapernas uppgift i första hand är att förstå och tolka texter. Fokus bör istället, menar Kittler, ligga på själva möjlighetsbetingelserna för texterna i fråga, på deras form och materialitet snarare än deras innehåll.

I denna sin uppgörelse med hermeneutiken hämtar Kittler teoretisk inspiration från framförallt Michel Foucault och hans diskursanalytiska tänkande. Men samtidigt driver han detta tänkande ett steg vidare genom att påpeka även Foucaults medieblindhet, eller rättare sagt hans oförmåga att handskas med andra informationssystem än dem som bygger på den alfabetiserade skriften: "Foucaults arkivbegrepp [...] står för ett historiskt apriori av nedskrivna meningar. Varför diskursanalytiskt inriktade studier främst hade problem med perioder, vilkas metoder för databehandling raserade det alfabetiska lagrings- och överföringsmonopolet, denna Gammeleuropas maktbas." (523)

Det Kittler riktar blicken mot är med andra ord hur diskursen vid en given historisk tidpunkt – i fö-

religgande studie decennierna omkring sekelskiftet 1800 respektive 1900 – alltid är villkorad i medialt hänseende. Detta innebär att även "[s]amtidens arkeologier måste [...] ta hänsyn till lagring, överföring och beräkning av data i tekniska medier." (524) Bortser man från detta missar man enligt Kittler en väsentlig del av hur makt och vetande konstituerats efter den industriella revolutionen.

Mot denna bakgrund blir det också förståeligt varför Kittler använder begreppet nedskrivningssystem istället för diskurs. Ordet nedskrivningssystem betecknar "det nätverk av tekniker och institutioner som tillåter en viss kultur att välja ut, lagra och bearbeta relevanta data" (523). Nedskrivningssystemet kan därmed ses som ett slags materialisering av Foucaults diskursbegrepp.

Grundbulten i det i stora stycken teoretiska bygge som *Nedskrivningssystem 1800/1900* utgör är att det sker ett slags epistemiska brott kring åren 1800 och 1900, brott som är intimt sammanlänkade med de mediala situationer som var rådande vid dessa tidpunkter. Omkring sekelskiftet 1800 uppkommer en situation då det talade ordet ställs mot det skrivna ordet som primär informationskanal för att lagra och processa information. Att kunna läsa och tillägna sig skriften blev därmed centralt. Kittler framhåller i detta avseende moderns – och den så kallade "modersmunnens" – avgörande funktion. Det var genom den läsundervisning som modern vid denna tid ansvarade för som tidens omfattande läsreformer och alfabetiseringskampanjer, och pedagogiskt nytänkande kring läsning, kunde stråla samman. Modern utgör i nedskrivningssystemet 1800 kort sagt det medium genom vilket skriften kunde göras begriplig och konsumerbar. Modern var på så vis avgörande för att disciplinera och socialisera in barnet i den symboliska ordning som villkorades av just skriften.

Skriftens herravälde kom successivt att utmanas av den mediala utvecklingen och uppkomsten av fonografen, grammfonen och filmen. Vid sekelskiftet 1900 kan man, menar Kittler, iaktta ytterligare ett brott som innebär att skriftens tidigare sammanhållande funktion differentieras utifrån dessa mediers specifika egenskaper och förmågor. "Medan grammfonskivornas spår [...] lagrar kropparna och deras hemska avfall, tar spelfilmen över allt det fantastiska eller imaginära som under hundra år kallats Diktning." (353)

De nya medierna kom att åskådliggöra skriften som just ett medium, men framförallt kom de att splittra och särskilja det skriften tidigare försökt

hålla samman. Detta resulterade i att begrepp som Diktare, Konst och Litteratur med stor begynnelsebokstav – som i nedskrivningssystemet 1800 varit av avgörande betydelse – monterades ned. "Att skriva omkring 1900 innebär att vara utan röst och att vara bland bokstäverna" (406) och "Författaren är bara en person vars lust heter återanvändning" (465), heter det i några av Kittlers många drastiska formuleringar. Diktaren blir i det moderna mediasamhället en skrivare, en kopist, en tjänsteman. Något liknande menar Kittler gäller även för litteraturvetaren som omkring 1900 blir en "mediearbetare bland andra" (477); en arbetsbeskrivning som för övrigt är högst relevant att fundera över idag, i diskussionen om litteraturvetenskapens ämnesidentitet.

Att göra Kittlers argumentation i *Nedskrivningssystem 1800/1900* rättvisa framstår som svårt, för att inte säga omöjligt – och frågan är om det ens är eftersträvänsvärt. På textens 652 sidor spinns ett nätverk av tankar och idéer som breder ut sig i allt vidare cirklar. Mer än att ge svar reser framställningen oavbrutet nya frågor. Det är också textens ständiga rörelse, tillsammans med Kittlers humor och i många avseenden halsbrytande slutsatser – som att modernismens formexperimenterande i sig inte stod för något nytt, utan hade sin upprinnelse i psykofysikens experimenterande med fonografen – som gör *Nedskrivningssystem 1800/1900* så fascinerande.

Christian Lenemark

Bibi Jonsson, *Bruna pennor. Nazistiska motiv i svenska kvinnors litteratur*. Carlssons. Stockholm 2012.

I sin närmast föregående större undersökning, *Blod och jord i trettiotalet. Kvinnorna och den antimoderna strömningen* (2008), avhandlade Bibi Jonsson en föga uppmärksammas strömning i ett större kvinnligt författarkollektiv under 1930-talet, tematiskt identifierad först och främst genom sin inriktning på "blod och jord", hembygd, tradition och moderskap. I en ny stor avhandling, *Bruna pennor. Nazistiska motiv i svenska kvinnors litteratur* (451 s.), fortsätter Jonsson på den då inslagna vägen. Undersökningen utmynnar i det cirka hundra sidor långa kapitlet "Rasism och nazism i skönlitteraturen", som förberetts inte bara genom teoretiska och metodiska avsnitt, utan också genom kapitel